

Renate Lahman

INTERTEKSTUALNOST: POKUŠAJI DEFINISANJA POJMA

*Le livre est l'œuvre du livre
Le livre multiplie le livre*
Edmond Jabès¹

U narednim poglavljima pokušaću da povežem analizu intertekstualnih postupaka i iz njih proizašlo tumačenje smisla onih struktura sa raspravom o ovde ukratko predstavljenim koncepcijama (De Sosira/Starobinskog, Kristeve, Rifatera, Ženija i posebno Bahtina); pri čemu se deskriptivni i teorijski pristupi prožimaju. Osim toga, postavlja se pitanje: koje koncepcije su formulisali sami pesnici skloni intertekstualnosti – u kontekstu pojedinačnih ili grupnih mitopoetskih ideja – a uz to se mora razmotriti i uzajamna veza između književne prakse i poetologije, što dovodi do sinkretičnog diskursa, koji je usmeren na razjašnjenje smisla onih struktura intertekstualnih dela spajanjem različitih pristupa: pojmova iz retorike, lingvističke poetike, filozofije, semiotike, strukturalizma, poststrukturalizma i mitopoetskih gledišta – pojmova koji pružaju različite mogućnosti uopštavanja, a koji su ovde stavljani u međusobno rasvetljavanje.

Doprinos pojedinačnih konceptualnih radova odnosi se na različite ključne tačke argumentacije, koja gledište interpretatora uvek ukršta sa teorijskim i dozvoljava blizak kontakt između nivoa objekta i meta-nivoa – a njih ponekad nije moguće razlikovati. Međutim, meni nije važna samo legitimacija interferencija i povezanosti, koje postavljam u sam diskurs, nego i prihvatanje gledišta koje uzima u obzir podudarnosti između teorije, književne prakse i mitopoetike – proizišlih iz zajedničkog kulturnog modela – kao što komentariše i neslaganja unutar takvih modela. Upravo kada se činjenične podudarnosti između pomenutih instanci ne mogu neposredno spoznati, diskurs je taj koji omogućava kontakte i međusobno rasvetljavanje.

Slučaj sinhronog poklapanja između teorije i prakse, kao što je ono između ruskog formalizma i futurizma (i – u glavnim crtama – postmodernizma i poststrukturalizma), treba razlikovati od slučaja zapanjujuće asinhronije, koja karakteriše odnos akmeizma, ruske postsimbolističke struje, i teorija koje su se na njega odnosile. Valja registrovati neočekivano uspostavljene podudarnosti i njihove naknadne konstrukcije da bismo imali u vidu generalizacije onih teorija ili teorema koje su sa književnih objekata, na koje su se prvobitno odnosile, prenesene na druge, ranije ili kasnije, kao što se to više puta dogodilo s konceptom dijalogičnosti ili karnevalizacije. Generalizacije omogućavaju tipologizujuće produženo, ali i povratno delovanje književnih činjenica, koje tek uspostavljanjem veze između teorije

¹ *Le livre des questions*, Paris, 1963. *Das Buch der Fragen*, prev. na nem: F. Ph. Ingold, München, 1989. „Knjiga je delo knjige“, „Knjiga umnožava knjigu“. (Prim. prev.)

i prakse unutar jednog kulturnog modela dobijaju svoj oblik – takav je upravo slučaj s intertekstualnošću.

Izmenjeno novom koncepcijom intertekstualnosti, sagledavanje je omogućilo da do izražaja dođu one dimenzije teksta koje su ranije bile prikrivene ili pak svrstane u drugu interpretacijsku paradigmu, drugačije tumačene. Ovo važi za Puškina, Belog itd. Slučaj Belog pri tom je poseban, jer mitopoetika i analitička samosvest ovog autora upravo podstiču povezivanje s intertekstualnošću. Napokon, promenjen način posmatranja bitan je i za starije teorijske tekstove, u kojima se mogu pronaći početni stadijumi i formulacije različitog značaja.

Putevi diskursa su čudni, oni izbegavaju očekivane tačke ukrštanja i uspostavljaju iznenađujuće veze na sasvim drugim mestima. Ovakva kretanja diskursa i neočekivani kontakti mogu se posmatrati i sa gledišta intertekstualnosti. To može pojasniti sledeći prikaz, u kome je još jednom razmotren slučaj asinhronog kontakta između književne prakse i teorije, poput onog koji karakteriše akmeizam i za njega važeće teorije.

Bahtinov kružok se nije obazirao na akmeizam, dok je akmeizam ignorisao Bahtinovu dijalošku poetiku proze. Kontakt između ovih pozicija koje su se dopunjavale i u velikoj meri preklapale, uspostavljen je – u smislu konceptualnog prospektivnog pamćenja – 40 godina kasnije, početkom 60-ih godina. (U to vreme Ana Ahmatova je još uvek bila živa, međutim, njeni počeci vezuju se za godine između 1910. i 1922, kao i počeci Osipa Mandeljštama, Nikolaja Gumiljova i celokupne lirske dijalogičnosti akmeista, predstavnika kasnog simbolizma i drugih pisaca bliskih ovim grupama, kao što su: Aleksandar Blok, Marina Cvetajeva, Mihail Kuzmin, Boris Pasternak.) Do kasnog kontakta došlo je usled (istorijski uslovljenog) ponovnog čitanja dela Bahtinovog kružoka i lirike akmeista, a posebno dela Ahmatove i Mandeljštama (nakon što se pročulo za njegov lirski pamflet o Staljinu, Mandeljštam je uhapšen i umro je u logoru 1838. godine. Ahmatovoj je od sredine 20-ih godina bilo zabranjeno da objavljuje). Ovo ponovno čitanje je u okviru sovjetske semiotike dovelo do formulisanja novog semantičkog modela² i utemeljilo dalji nivo intertekstualne analize, koji se usmerio na vezu između manifestnog teksta i njemu prethodećeg latentnog teksta, podteksta. U isto vreme, američki slavista Kiril Taranovski, na osnovu svoje interpretacije Mandeljštama, razvija značajan instrumentarij za analizu, koji se odnosi i na podtekst.³

Do veze između koncepcije podteksta – trajno obeležene Bahtinovu dijalogičnošću – koja je bitno pomerila težište sa proze na liriku, i analitičkog pristupa Mišela Rifatera,⁴ pre svega posvećenog lirici, došlo je slučajno, usled istovremene recepcije Sosirovih istraživanja o anagramu. Kao što je naknadno, 60-ih godina, otkriveno,⁵ one su bile u istoj meri korisne za obojicu analitičara, koji su radili nezavisno jedan od drugog. Vladimir Toporov, jedan

² Uporediti izlaganje E. Rusinkove: "Intertextuality: The Soviet Approach to Subtext", *Dispositio* IV, 11/12, 1979, str. 213-235.

³ *Essays on Mandel'stam*, Cambridge/Mass, 1976, str. 18.

⁴ *Semiotics of Poetry*, Bloomington, London, 1978. *La production du texte*, Paris, 1979.

⁵ Tzv. "Cahiers de Ferdinand de Saussure" su početkom 60-ih godina u delovima, a kasnije i većim delom objavljeni i prokomentarisani od strane Starobinskog, *Les mots sous les mots – les anagrammes de Ferdinand de Saussure*, Paris, 1971, na nem. *Wörter unter Wörtern. Die Anagramme von Ferdinand de Saussure*, prev. na nem.: H. Beese, Frankfurt/M., 1980.

od vodećih predstavnika sovjetskog strukturalno-semiotičkog pristupa, odlučio je da preispita Sosirove fundamentalne teze koje je on sam odbacio, i da ih, uprkos skepsi njihovog autora, produbi i dalje razradi.⁶ Ovo obnavljanje teorije anagrama iz analitičke perspektive, poplava istraživanja o akmeizmu, koja su uticala na „uzdizanje“ lirske paradigme zastupljene u ovom pokretu u red kulturne paradigme,⁷ ali i sve veća složenost u oblasti prozne književnosti – kod Rusa se to posebno odnosi na intertekstualnu praksu Andreja Belog i Vladimira Nabokova – opravdavaju razgovor o hipostazi intertekstualnog principa. Ona se možda može protumačiti kao nova faza one poetske i poetološke „episteme“ koja je za Mišela Fukoa kao fenomen prvi put postala očigledna u Floberovom romanu *Iskušenje svetog Antonija*.⁸ Dok prema Fukoovom gledištu Flober predstavlja preduslov za pojavu autora poput Malarmea, Rasela i Džojlsa, u Bahtinovoj zamisli nove istorije književnosti tekstualna tradicija ovog tipa otpočinje još u antici i nastavlja se preko Rablea, Servantesa, Grimmelshauzena, Sterna, Gogolja i Dostojevskog u XX veku.

*

Pojam koji je u promenljivom uzajamnom odnosu sa ovom tekstualnom epistemom, sam po sebi nije jasan niti određen. Štaviše, on je svojim konceptualnim razgranavanjem, i usled toga nastalim terminima, zadobio iritirajuće dimenzije. Iako je mnoštvo upotrebljanih izvedenih pojmova u različitim diskursima pokazalo svoj opisni i analitički potencijal, može se utvrditi zajednički izvor problema. On je vezan za tumačenje anagrama kod Julije Kristeve⁹ i Žana Starobinskog,¹⁰ kada je reč o francuskom kontekstu,¹¹ ili za američku diskusiju zabeleženu u časopisu „New York Literary Forum“,¹² kao i za Rifaterove analize,¹³ saživljenost sa terminologijom Žerara Ženeta,¹⁴ ili pak teorijska i analitička nastojanja jedne od svezaka Semeiotike,¹⁵ izdavačkog organa tartusko-moskovske škole. „Podtekst“, „hipotekst“, „hipertekst“, „anatekst“, „paratekst“, „intertekst“, „transtekst“, „tekst u tekstu“ – u kombinaciji sa „genotekstom“, „fenotekstom“, „metatekstom“ i „autotekstom“ – tako su

⁶ „Die Ursprüngliche der indoeuropäischen Poetik“, *Poetica* 13, 1981, str. 1-63.

⁷ Ju. Levin/D. Segal/R. Timenčik/Vl. Toporov/T. Civ'jan, „Russkaja semantičeskaja poëtika kak potencijal'naja kul'turnaja paradigma“ (Ruska semantička poetika kao potencijalna kulturna paradigma), *Russian Literature* 7/8, 1974, str. 42-82.

⁸ „Un 'fantastique' de bibliothèque – Pogovor romanu *Iskušenje svetog Antonija* Gistava Flobera“, u: M. F., *Schriften zur Literatur*, prev. na nem. K. v. Hofer, Frankfurt/M., 1979, str. 157-177.

⁹ *Le texte du roman*, Paris, 1970. Semeiotike – *Recherches pour une sémanalyse*, Paris, 1969, posebno članak „Pour une sémiologie des paragrammes“, 1966, str. 174-207, na nem. „Zur Semiologie der Paragramme“, prev. na nemački: M. Korinman/H. Stück, u: *Strukturalismus als interpretatives Verfahren*, izd.: H. Gallas, Darmstadt – Neuwied, 1972, str. 163-200.

¹⁰ *Ibid*, *Les mots sous les mots*.

¹¹ *Poétique* 27 (1976).

¹² *Intertextuality – New Perspectives in Criticism*, izd. J. Parisier-Plottel/H. Charney, *New York Literary Forum* 2, New York, 1978.

¹³ *Ibid*, *Semiotics of Poetry*.

¹⁴ *Palimpsestes – La littérature au second degré*, Paris, 1982.

¹⁵ „Tekst v tekste“ (Tekst u tekstu), *Trudy po znakovym sistemam* 14, Tartu 1981.

imenovani različiti aspekti složene pojave kontakata između dva teksta, a time su, istovremeno, potvrđeni i komplementarnost i interferencija perspektiva.

Međutim, to je samo jedna strana problema, druga strana se odnosi na primenljivost pojma. Da li se „intertekstualnost“ može uspostaviti kao kategorija koja imenuje čitavu jednu dimenziju tekstova, njihovu sugestivnost? Da li je pojam ograničen samo na puku kategoriju za opisivanje tekstova čija je struktura organizovana interferentnošću tekstova ili tekstualnih elemenata? Ili je stvar u njegovom književno-kritičkom potencijalu, koji dovodi u pitanje postojeće književne koncepte (jedinstvenost, završenost, totalitet strukture, interaktivnost sistema)?¹⁶

I sami teoretičari intertekstualnosti predstavljaju jedan model intertekstualnosti, tako što preplitanje citata, aluzija, replika njihovih teorijskih ostvarenja postepeno počinje da oblikuje novi tip književno-teorijskog diskursa. Različiti terminološki i konceptualni koloseci se ukrštaju i mešaju: od Mihaila Bahtina, koji je svoju teoremu o dijalogičnosti eksplicitno preneo sa reči na tekst,¹⁷ preko koncepta *intertextualité* Kristeve, u kome su prisutni uticaji Sosirovog istraživanja anagrama i paragrama, kao i jedne verzije transformacione gramatike i određenih aspekata Deridine kritike logocentrizma i njegovog pojma *écriture*, preko Rifaterovog sprežavanja Sosira, Frojda i pojmova iz retorike, pa sve do Lorana Ženija,¹⁸ koji je na ovaj i druge pristupe (H. Blum, M. Makluan) odgovarao svojim iscrpnim radom, i Ženevovog obimnog istraživanja.

Uprkos tome, pojam je zasada izvan svake discipline, a njegova polivalentnost nije smanjena. Smatram da ovaj pojam vredi dalje razvijati iz triju pomenutih perspektiva: tekstualno-teorijske, tekstualno-deskriptivne i književno-, odnosno kulturno-kritičke. Tekstualno-teorijska perspektiva učestvuje u profilisanju koncepta, a ona, takođe, implicira i aspekte mitopoetike, koje formulišu ili su formulisali sami intertekstualisti među autorima. Analitička perspektiva se povlači, pre svega pred razvojem deskriptivnog aparata, pozajmljujući terminologiju iz retorike, kako to Ženi uporno čini, ili iz istraživanja anagrama, s ciljem da opiše specifične strategije intertekstualnosti i njene funkcije. U ovoj oblasti je važno razlikovati namernu intertekstualnost, koja organizuje površinu teksta, od latentne, koja ne remeti površinu intrateksta, ali određuje konstrukciju smisla. Bitno je, takođe, razlikovati ovu produkciju intertekstualnosti od recepcije intertekstualnosti, koja je oduvek bila predmet estetike recepcije.

Konačno, morao je da se reši i problem složenosti smisla, jer bi se svi analitički pokušaji njega dotakli. Kod postupaka kao što su gomilanje stranih tekstova ili tekstualnih elemenata u aktuelnom tekstu (npr. citat, aluzija, reminiscencija itd) ili ukrštanje i preklapanje raznovrsnih stranih tekstova, koji pripadaju različitim poetikama (Cento, brikolaž) ili prepisivanje i „protiv-pisanje“ poznatog teksta u obliku replike, kontrafakture, parodije itd, nije reč o

¹⁶ O problematizovanju pojma intertekstualnosti videti u: K. Stierle, „Werk und Intertextualität“, u: *Dialog der Texte*, izd. W. Schmid/W. D. Stempel (*Wiener Slawistischer Almanach*, Sonderband 11), Wien, 1983, str. 7-26, ovde: str. 26.

¹⁷ *Die Ästhetik des Wortes*, prev. na nemački: R. Gröbel i S. Reese, izd. Rainer Gröbel, Frankfurt/M., 1979, str. 352f.

¹⁸ „La stratégie de la forme“, *Poétique* 27, 1976, str. 257-281.

evociranju svetog sveta književne tradicije, niti o dokazu neizbrisivog obrazovanja koje se kao citat uvuklo u tekst, nego o semantičkoj eksploziji, nastaloj pri kontaktu tekstova, o stvaranju estetske i semantičke razlike.

Intertekstualno organizovan tekst se metodom reference (dekonstrukcija, sumiranje, rekonstrukcija) prenosi na druge tekstove. Kontaktni odnos između teksta i tekst(ov)a, za koji se koristi trivijalan izraz „referenca“, morao bi biti opisan kao posledica asimilacije, transpozicije i transformacije stranih znakova.¹⁹ Heterogeni pojmovi kao što su „palimpsest“, „anagram“, „predeterminisanost“ i „dvostruko kodiranje“, koji su ponuđeni kao privremeno rešenje, sugerišu latentnost stranog teksta (tekstualnog znaka) i, istovremeno, na osnovu određenih signala, njegovu prisutnost. „Palimpsest“, drugi tekst kroz koji je čitljiv prvi tekst, i „predeterminisanost“ (po Frojdovoj teoriji, manifestni sadržaj sna koji, u isto vreme, ukazuje i na njegov latentni sadržaj) tumače uspostavljanje smisla teksta u kome se susreću znakovi oba konteksta, znakovi starijeg teksta sa znakovima mlađeg. „Dvostruko kodiranje“ podrazumeva da uspostavljanje smisla nije uslovljeno skladištenjem znakova datog teksta, već ono upućuje na znakove nekog drugog teksta. Pojam „anagram“ u interpretacijama i adaptacijama Starobinskog, Kristeve i Rifatera, koje su usledile nakon Sosirovih studija, takođe potvrđuje približavanje intertekstualnom fenomenu.

Prema Starobinskom, anagram ukazuje na prikriveni tekst, čija je, pak, prikrivenost obeležena čitljivim znakovima. Prikriveni tekst može biti drugi, konkretan tekst (kao izvorno kod Sosira), ili jednostavno tekstualni kontinuum, koji se provlači kroz svaki tekst, prethodi mu i u njega se uliva. Kristeva utvrđuje aspekt dvostruke simboličnosti anagrama, odnosno paragrama, koja zahteva čitanje što razbija linearno oblikovanu površinu teksta otkrivanjem tragova stranog teksta.²⁰ Rifater takođe smatra da smisao ne nastaje jednostavno naknadnim sklapanjem linearno čitanih sekvenci znakova, već zapravo tek izvan teksta, u odnosu sa ponuđenim značenjima drugih tekstova. Kao dopunu anagramskom pristupu – koji polazi od vodeće reči, *mot inducteur (mot-thème)*, koja je u manifestnom tekstu izobličena, upetljana, rastavljena i tako prikrivena, a koja pre svega ima fonetsko-grafički kvalitet – Rifater nudi pojam „semantički paragram“, koji semantičke podatke (*donnée sémantique*)²¹ u tekstu sintagmatski razlaže. U pojmu „silepsa“²² Rifater pokušava da spoji pojam predeterminisanost s pojmom anagram: kada dati površinski tekst isključuje mogućnost drugačijeg smisla, to se nadoknađuje time što i samo izostavljanje stvara tekst, odnosno potisnuti smisao se pojavljuje kao verbalna sekvenca. Ovde je, uostalom, naznačen generativni aspekt koji pronalazimo u nekim priložima teoriji Kristeve. Generativno tumačenje anagrama i njegovo povezivanje s dvostepenim generativnim transformacionim modelom, koji je razvio Sebastijan Šaumjan – s pojmovima „genotekst“ i „fenotekst“²³ – dovode do složene, još uvek nedovoljno priznate teorije o intertekstualnosti kao transformaciji.

Rifaterov pristup je ovde manje uopšten. Silepsa, po njegovom shvatanju, obuhvata susret manifestnog teksta sa svakim slojem stranog teksta, koji on naziva „intertekst“. Za-

¹⁹ Jer „intertekstualnost nije oznaka lišena značenja i svrhe“ (Stierle, *ibid*, str. 15).

²⁰ „Pour une sémiologie des paragrammes“, str. 182 f.

²¹ *La production du texte*, str. 76.

²² „La syllepse intertextuelle“, *Poétique* 40, 1979, str. 496-501.

²³ *Le texte du roman*, pogl: „La méthode transformationnelle“, str. 36-78.

ključak, koji može demonstrirati mnogobrojnim detaljnim analizama, a u njima je otkriveno da stilski tragovi drugih tekstova tvore smisao (dvosmislenost), glasi da je neophodno da ono prvo, jednosmisleno, univokalno čitanje, isprati drugo, pa da ga zatim učini dvosmislenim, ekvivokalnim. Rezultat oba čitanja je neodlučnost,²⁴ garancija za nastavak semantičkog života teksta, koja stalno omogućava nova i drugačija tumačenja.

Čini se da analiza dvostruko kodiranog teksta mora uzeti u obzir da intertekstualno dvostruko i višestruko kodiranje nije fiksno određeno. Skup znakova latentnog kodiranja može (makar privremeno) da nestane iz kulturnog sećanja. To znači da se smanjeno čitanje, koji primorava na pojednostavljivanje smisla tekstova, može ponovo povećati, dok se inventar znakova jednog teksta ne može povratiti od konkretnog, istorijski uslovljenog ophođenja prema njima, ophođenja koje ostaje usmereno horizontom očekivanja.

Prilikom analize intertekstualno organizovanog teksta (teksta koji „računa“ na intertekstualnost), moralo bi se, uzimajući u obzir različite aspekte čitanja, poći od ustanovljavanja nekih konvencionalnih, iako takođe privremenih određenja,²⁵ koja će se proveravati u pojedinačnim analizama. Ja sam se odlučila za sledeća četiri:

1. manifestni tekst; 2. referentni tekst; 3. signal reference i 4. intertekstualnost (kao svaki novi tekstualni kvalitet koji proizlazi iz implikativnog odnosa, osiguranog signalom za referencu, između manifestnog i referentnog teksta).

Recipijent može samo na osnovu identifikovanja signala reference da konkretizuje novi tekstualni kvalitet, koji doživljava kao ambivalentnost ili polivalentnost teksta. Čini se da složenost smisla, dobijena putem intertekstualnosti u manifestnom tekstu, zahvata i referentni tekst, te da proces dinamizacije smisla obuhvata oba teksta od kojih jedan evocira, a drugi biva evociran i na taj način dolaze u kontakt, tako da se u tom smislu može govoriti i o dijalogu između tekstova, u koji Štirle sumnja. Evocirajući (i uzurpirajući) tekst, takoreći, ometa strani tekst, pokreće njegovu primirenu konstrukciju znakova, a zatim od njega stvara aktanta koji „reaguje“ pitanjima i odgovorima.²⁶

Signal reference, iliti marker, manifestuje dvostruko kodiranje (narušavanje izotopije teksta) i ukazuje, u osnovi, na dva tipa odnosa između manifestnog i referentnog teksta, koji su označeni – poznatim terminima – kao sintagmatski i paradigmatički odnos. Sintagmatski odnos imamo kada se konstitutivni element nekog stranog teksta (koji se odnosi na njegov tematski, kompoziciono-narativni ili stilski nivo) ponovi u manifestnom tekstu, kada u celosti evocira referentni tekst, ili kada se ispolji karakteristična tekstualna strategija nekog stranog teksta, koja priziva referentni tekst u njegovoj pripadnosti određenoj poetici ili književnoj konvenciji sa specifičnim stilskim, tematskim ili narativnim obrascima. Pars-pro-toto-relacija još uvek ne kazuje ništa o načinu – parodično, afirmativno itd. – evokacije. Nasuprot tome, kada su u strukturama fenoteksta strukture stranog teksta signalizovane kao ekvivalentne, možemo govoriti o odnosu paradigmatičnosti. Ova relacija ne ostvaruje se citiranim elementima ili postupcima, već stvaranjem analognih strategija, koje svoje ekvivalente imaju u određenim referentnim tekstovima. U ovom slučaju se pod ana-

²⁴ „La syxllipse intertextuelle“, str. 501.

²⁵ Upor. s analitičko-deskriptivnim člankom od Z. Ben-Porata, „The Poetics of Literary Allusion“, *Journal of Descriptive Poetics and Theory of Literature* 1, 1976, str. 105-128.

²⁶ Štirle, „Werk und Intertextualität“, str. 17.

logijom podrazumeva ili formalna ekvivalentnost pri potpunoj promeni vrednosti funkcije ili funkcionalna ekvivalentnost pri potpunoj izmeni forme.

Pri tome su signali reference u manifestnom tekstu uređeni tako da su čitljive dve vrste intertekstualnih struktura (koje usmeravaju odgovarajući način čitanja) i koje se mogu opisati uvedenim pojmovima kao što su, u prvom slučaju, „kontaminacija“ ili, u drugom, „anagram“ (oba termina su uvedena zbog njihovog proširenog značenja u okviru intertekstualne diskusije).

K o n t a m i n a c i j a se pojavljuje kao rezultat selekcije pojedinačnih elemenata iz različitih referentnih tekstova (ili tekstualnih strategija koje pripadaju različitim poetikama) i njihovog kombinovanja – u vidu montaže – ili prespajanja i međuspajanja u manifestnom tekstu. To znači da se gubi izvorni referentni okvir jednog elementa, njegova vrednost u celovitosti teksta, i uspostavlja kontakt svaki put sa drugim stranim tekstualnim elementima. Na ovaj način nastaju heterogeni nizovi ili slojevi. Nakon postupka disperzije sledi postupak spajanja s novim tekstualnim kompleksom.

A n a g r a m se, naprotiv, sastoji od elemenata raspoređenih po manifestnom tekstu, koji spojeni omogućavaju prepoznavanje ranije rascepkane, a sada koherentne strukture stranog teksta. Referentni tekst je prisutan kao anatekst. Anagramska signalizacija stvara zagonetnu strukturu, koja se dekodira kombinovanim i u svim pravcima usmerenim čitanjem. Signal kontaminacije zahteva čitanje koje naknadno ponovo uspostavlja izvornu tekstualnu uređenost i identifikovane elemente usmerava nazad u njihove okvire, a da, pri tome, ne umanjuje složenost smisla, koja je mogla da nastane (ludističkom) heterogenizacijom elemenata.

Određivanje složenosti smisla i vrednosnih pomeranja koje ona stvara – ova pomeranja mogu se locirati između dekonstrukcije pojedinačnog teksta i jedne poetičke konvencije, celokupne književne tradicije i replicirajućeg produžetka, afirmativne reorganizacije – upućuje na koncept skupa i položaja znakova. Ovaj aspekt su tematizovali opet autori Bahtinovog kružoka²⁷ i čini mi se da je važno da ga razmotrim. Znakovni kontekst, u koji se ubacuje tekst, još uvek nije nešto postojeće, podrazumevajuće („podrazumevaemoe“),²⁸ što na osnovu zajedničkog kulturnog iskustva poseduje vrednost. Socijalni kontekst kao znakovni kontekst funkcioniše poput „entimema“²⁹ znakovnog i tekstualnog iskustva, koji se svaki put služi aktualizovanim tekstom. Samouplitanje teksta u znakovni kontekst obeležava i kulturni i ideološki prostor u kome se funkcije ukrštanja znakova, funkcije intertekstualnog organizovanja teksta same razotkrivaju. Iz tog razloga se tekst u socijalnom kontekstu pojavljuje kao ideološko delovanje (za Vološinova je ideološko delovanje uvek i isključivo znakovno) koje zadire u znakovni kontekst. Sa *s'insérer* ili *s'inscrire*³⁰ Kristeva određuje specifično značenjsko delovanje teksta u okviru istorije i društva, teksta koji funkcioniše kao ideologem.

²⁷ Posebno V. Vološinov, „Slovo v žizni i slovo v poëzii“ (Reč u životu i reč u poeziji), *Zvezda* 6, 1926, str. 244-267.

²⁸ *Ibid*, str. 250 – ili, hermeneutički upotrebljeno, predrazumevanje.

²⁹ *Ibid*, str. 251.

³⁰ „Pour une sèmiologie“, str. 181.

Na osnovu koncepta Vološinova i Kristeve može se postulirati jedna dimenzija teksta, čini se da je ovaj prvi i prihvata, a ona obuhvata intertekstualnu i ideologemsku funkciju teksta: dimenzija „implicitnog teksta“. Implicitni tekst je mesto preseka prisutnog i odsutnog teksta, mesto interferencije tekstova koji su kulturno iskustvo preneli i kodirali kao komunikativno. Kao zbir intertekstova, implicitni tekst, upućujući na strane tekstove, upućuje na samog sebe i na taj način stvara sopstveni metatekst. Ovo preslikavanje interferencije, tekstualna autorefleksija (tekst u tekstu je tekst iznad teksta)³¹ i entimem koji obuhvata dodir teksta sa socijalnim kontekstom, određuju prostor implicitnog teksta, kao i pozadinu postojećih tekstova, koja se uvek podrazumeva, podtekst, koji Starobinski naziva *infrastructure* (dubinska struktura), *contenu latent* (prikrivena sadržina) ili *antècédent* (antecedent).³² Međutim, mora se razmotriti sledeći zaključak – sam tekst je ujedno i pretekst, podtekst narednog teksta – koji formuliše Starobinski i koji napušta iluziju sistematskog zaokruživanja: „To nas dovodi do pitanja: da li, sa druge strane, svaki govor koji najpre ima status jedne celine, može biti posmatran kao podskup nekog još uvek nepoznatog totaliteta? Svaki tekst je obuhvaćen i obuhvata. Svaki tekst je produktivan produkt.“³³

Implicitni tekst se samo približno, odnosno horizontom očekivanja, može odrediti kao mesto dinamične pluralne konstitucije smisla, koje pomoću recipijenata (recipijent kao tumač, proučavalac interteksta, autor) usmerava estetsku komunikaciju kao razvijanje/proširenje signalizovanog semantičkog potencijala. Pri tome se, na osnovu poslednjeg koji je Starobinski uveo, umnožavaju aspekti: 1. preslikavanje interferencije tekstova, tj. signalizovana, obeležena intertekstualnost, 2. tekstualna autorefleksija, tj. metatekstualnost, 3. implikativnost, podrazumevajuće, tj. podtekst, 4. prethodeće, implikativnost, tj. pretekstualnost (zapravo podtekstualnost), 5. samoprevazilaženje, tj. transtekstualnost.

Samo prva dva aspekta (koja pokrivaju domen manifestne i latentne intertekstualnosti) mogu da polažu pravo na analizu. I upravo se na ovom polju sprovode odgovarajuća istraživanja. U vezi sa ovim, treba postaviti i pitanje o tipu intertekstualnosti, načinu uspostavljanja smisla i, konačno, funkciji intertekstualnosti u vidu dalje diferencijacije predložene trijade.

Dekonstruktivna i konzervativna, „autoritarno-uzurpatorska“ i dijaloška intertekstualnost markiraju uvek drugačiju intenciju smisla. I pored toga, značajno je što se teoretičari intertekstualnosti i dalje trude oko održavanja koncepta o jednom krajnjem smislu. Ženi primenjuje „texte centreur“³⁴ radi prilagođavanja intertekstualnih strategija; Rifaterova analitička praksa potrage za intertekstom takođe pokazuje, u pogledu silepsi i dvostrukih struktura, uspostavljanje smisla odgovorno prema autoritarnom tekstu i „u okviru granica“.³⁵

³¹ Up: Vološinovljeva formulacija „Govor u govoru je govor iznad govora“, *Marksismus und Sprachphilosophie*, izd. Samuel Weber, Frankfurt/M., 1975, str. 178.

³² *Les mots sous les mots*, str. 153. *Wörter unter Wörtern*, str. 127.

³³ *Ibid.*

³⁴ „La stratégie“, str. 262, pozivajući se na M. Arivea (”Pour une théorie des textes polyisotopiques“, *Langages* 31, 1973), govori o ”texte (...) restant centré par un sens” (Tekst koji ostaje koncentrisan samo na jedan smisao), *ibid*, str. 267.

³⁵ Nasuprot tome, up. Štirleov stav; on, naime, zastupa dijalektiku između „autoriteta i liberalnosti dela” (”Werk und Intertextualität“, str. 17).

Pokušaji tipologizacije, posebno oni koje Ženet predlaže, posvećeni su, sudeći prema pripremljenom deskriptivnom instrumentariju, reakademizaciji koncepta. Razvoj metajezika intertekstualnosti ukazuje na opiranje strukturalizma poststrukturalnom razmišljanju, koje prevazilazi strukturu pojedinačnog teksta. Logocentrizam se probio kao „sensocentrizam“ ili kao „strukturalni centrizam“, da bi „kontrolisao“ stepen transtekstualnosti. Svi pokušaji obuzdavanja su korelati kulturnim mehanizmima, koji su izloženi provokacijama eksplozije smisla, te počinju da ih obrađuju.

Izvornik: Renate Lachmann, Gedächtnis und Literatur: Intertextualität in der russischen Moderne, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990.

*(Sa nemačkog prevela **Ana Kiš**)*